

УДК 21 + 23/28: 141

Я 47

Анатолій ЯКОВЕНКО

ХРИСТИЯНСЬКИЙ СВІТОГЛЯД Г.СКОВОРОДИ: СУТНІСТЬ, ОСНОВНІ ІДЕЇ

У статті на основі філософсько-релігійного аналізу християнського світогляду Г.С.Сковороди, обґрунтовується думка про те, що богошукання є важливим шляхом самовизначення та самореалізації особистості, через пізнання Біблії, як засобу подолання саморозірваності людського буття та є стрижнем креативного процесу вибудовування людиною себе на шляху до Бога.

***Ключові слова:** християнство, церква, євангельська віра, святість, богошукання, особистість, Ісус Христос, християнська любов, Біблія.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Сьогодні, у принципово нових соціокультурних умовах виникає гостра необхідність у засвоєнні того потенціалу духовних цінностей, який несе в собі християнська культура. Важливого значення при цьому набуває філософсько-культурологічне осмислення того, що становлять собою в контексті християнської традиції духовні цінності суспільства, яке їх співвідношення й механізми взаємодії з ціннісними орієнтаціями сучасного секуляризованого суспільства.

Постає нагальна потреба релігієзнавчого дослідження християнського світогляду – як основного і першопочаткового для християнства – в його філософсько-релігієзнавчому контексті, здійснити спробу систематичного аналізу християнського світогляду Г.Сковороди. Специфікою релігієзнавчого дослідження

християнського світогляду Г.Сковороди є аналіз його ролі для загальнохристиянської парадигми, що є нагальною потребою для нашого сучасного українського суспільства в світлі Указу Президента України №279/2002 від 21.03.2002 року “Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії, та відновлення порушених прав церкви і релігійних організацій”.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковане розв’язання цієї проблеми і на які базується автор.

Різні аспекти існування християнської духовної культури в суспільстві і аналіз основних тенденцій у вивченні проблеми формування догматичних положень християнства були висвітлені в дослідженнях С. Булгакова, В.Болотова, А.Гарнака, Л.Карсавіна, А.Катанського, А. Лебедева, В.Лоського, Н.Маліновського, І.Мейєндорфа, О.Меня, В.Несмелова, Б.Раушенбаха, Г.Флоровського, О.Шмемана які зосереджувалися переважно на історичному контексті процесу становлення христології.

Автор висловлює думку, що в різнобічному вченні Г.Сковороди варто виділи два напрями, що мали подальший розвиток: а) метафізика як учення про серце, яке пізнає Бога й самого себе в спрямуванні до Бога; б) містичний символізм, пов’язаний з особливим ставленням філософа до Біблії як до “символу символів”, що докорінно змінює людський розум. Біблійна енциклопедія (труд архімандрита Никифора) дає таке тлумачення щодо Бога: “Бог – творець неба й землі, і Промислитель всесвіту (Буття 1:1; Іоанна 1:1) має у Священному Писанні різні найменування: а) Єгова ((Я єсьм Суший), (Вихід 3: 14; 6: 3)); б) євр. множинне Єлогім (Вихід 12:12; II книга Хроніки 13: 12); в) Всемогутній (Буття 17: 1; 28: 3; Числа 6: 31); г) Господь, євр. Аданай (Суддів 13: 8); д) Всевишній (Буття 14: 18; Пс. 7: 18)”.

Релігійний філософ О.Шмеман у праці “Місіонерський імператив” указує на еклезіологію, тобто вчення про церкву, як на опорну точку для розуміння місіонерського імператива православ’я. У вченні про церкву взаємопов’язані й взаємозумовлені два аспекти, які разом визначають динаміку християнської духовності. З одного боку, це освячення, зростання у святості окремої християнської особистості, а також

общини. Це означає поступове освячення нетваринним Фаворським Світлом, здобування Святого Духа, що є найвищою метою християнського життя. Така мета підкреслює містичну природу християнської духовності, утворює онтологічну приналежність християнства до життя “світу прийдешнього”. Вона пов’язана з “відмовою від усякого постійного помешкання у світі й від самоотождоження з ним”.

Релігійний мислитель Б.Раушенбах у труді “Логіка Троїчності” відзначає, що догматичною установкою християнської духовності є вчення про першородний гріх, унаслідок чого людина втратила первісну Богоподібність. Тому духовність як образ Божий у людині первісно їй властива. Але це мінімальний ступінь духовності, який не даний безпосередньо у свідомості. Це, так би мовити, природна, загальнолюдська духовність, властива всім людям без винятку. Це ще не православна духовність. Такою вона стає коли природа людини уподібнюється природі Божій, коли вона стає “святою”. У розумінні Б.Раушенбаха, “святість” – це властивість Святої Трійці, яка має нелогічний характер, тобто описати її не видається можливим. Святість має значення відновлення в людині первісної Богоподібності. Ступінь святості прямо пропорційний ступеню відриву від речовності, тобто ступеню звернення. Відомий релігійний мислитель минулого століття протоієрей Георгій Флоровський у своєму труді “Церква: її природа і задача” ще більше конкретизує систему православного віровчення. “Весь склад православної віри, – каже він, – можна вивести з халкидонського догмата”.

Релігійний філософ С.Булгаков у роботі “Православ’я” висвітлює розвиток основних християнських доктрин протягом усієї історії церкви й стверджує, що усі догмати віри, прийняті на Вселенських соборах, як і канонічні ухвали тих же Соборів, є богонатхненними, оскільки всі були прийняті натхненням Духу Святого. У це православна церква свято вірить і нехтувати цим може тільки людина невіруюча. Отже догматичні визначення церкви – це саме визначення, це віхи, межі, що стоять на кордонах традиції. “Догматичне богослов’я, за словами протоієрея Сергія Булгакова, є бухгалтерією релігійного досвіду”.

Мета статті полягає у здійсненні філософсько-релігійнознавчого аналізу сутності християнської концепції великого й символічного світу, що складається у релігійно-філософській творчості Г.Сковороди на основі розуміння ним сутності людини. Досягнення поставленої мети зумовило коло питань, дослідження яких передбачає вирішення наступних основних завдань, а саме: з'ясувати, що людина як мікрокосм є центр, у якому сходяться й набувають свого значення всі символи макрокосму й Біблії; показати що шлях пізнання істини в цій концепції охоплює етичне самовдосконалення, використовуючи раціональні методи пізнання і базується на віру як акт релігійної інтуїції.

Євангельська метафізика українського філософа безперервно утверджує, що серце є орган для сприйняття Божественного Слова й Дару Духа Святого. Саме в людське серце виливається Божественна любов. І це зіткнення з Божеством можливе тому, що серце людини є така само таємнича сакральна глибина, як і серце Божества, яке утверджує символ серця. У ньому виражається заповітний центр особистості. Г.Сковорода наводить переконливий доказ на користь символу серця: серце є центр любові, а любов є вираження найглибшої сутності особистості. Ми любимо не розумом і не пізнанням, а серцем. Ми повинні всім серцем віддаватися тому, у чому хочемо досягти чогось. Цінності, скарби духу ми сприймаємо серцем, оскільки де скарби ваші, там буде й серце ваше.

Визначення кола ідейних джерел творчості Г.Сковороди залишається проблемою, що вимагає ґрунтовного вивчення. Для її розв'язання потрібне спеціальне історико-філософське дослідження. Сам Григорій Сковорода досить мало згадував імена авторів, що надихали його творчість. У своїх творах він називає імена Сократа, Платона, Епікура, Цицерона, а так само посилається на тексти Нового і Старого Заповітів, на біблійських пророків. Найбільш шанобливих Г.Сковородою авторів назвав у його біографії М.Ковалинський: "...найулюбленіші для нього були такі письменники: Плутарх, Філон Іудеянін, Цицерон, Горатій, Лукіан, Климент Александрійський, Оріген, Ніл, Діонісій Ареопігітський, Максим Ісповідник, Іоанн Дамаскін, голова ж всім Біблія" [5, 15]. Отже, виходячи з думки найближчого друга й учня Григорія

Савича, ми можемо зробити висновок про те, що до джерел, що надихали творчість філософа, відносяться ідеї античних мислителів, а також твори авторів, шанованих православною церквою.

В.Зеньковський в “Історії російської філософії” висловив таку думку: “Якщо особисте ставлення Скворода до Церкви викликає іноді припущення, що Скворода по суті пішов з Церкви, то це неправильно. Г.Скворода був вільним церковним мислителем, членом церкви, який відчував себе, але твердо зберігав свободу думки...” [3, 69]. Проте у нас є підстави не погодитися з думкою В.Зеньковського.

Г.Скворода розділяв поняття дійсної віри й служіння церкві в душі віань реформацій у Росії XVIII століття. Він присвятив роз’ясненню питання про співвідношення “Закону Божого” й “церковного переказу”. Під “Законом” розуміється знання, дане в Біблії, а під “переказом” – пізніші тлумачення Священного Писання [5, 68 – 71]. Відмінність їх для Г.Скворода дуже істотна, оскільки питання йде про пізнання істини. “Закон Божий і переказ – різні... Закон Божий перебуває вічно, а людські перекази не скрізь і не завжди... У нас майже не порівняну цю рівність порівнюють, забувши Закон Божий і змішавши з гряззю людською в єдино навіть до того, що людська брехня вище підноситься...” [5, 71 – 72].

Істина подана в “Законі”, побачити й розпізнати її – це мистецтво, дане обраним. Переказ же – справа рук людських, а тому не може бути істинним, адже людина часто помиляється, уважаючи брехню істиною. Значить, робить висновок Г.Скворода, завжди слід пам’ятати різницю й не змішувати Священне Писання й людський переказ [5, 72 – 73]. Сенс цього твердження полягає не тільки в критиці тлумачень Священних текстів. Викриття помилковості церковного вчення дає Г.Сквороді можливість і свободу для власних досліджень. Якщо церковники припускаються помилок, то мислитель має право поставити під сумнів істинність офіційного вчення створити власне, виходячи з єдиного достовірного джерела, тобто Священного Писання. Отже, уже в ранніх своїх роботах філософ визнає незалежність власного вчення від догматичного богослов’я й обґрунтовує право на вільну творчість.

Не тільки церковне віровчення, але й діяльність

священнослужителів не задовольняла Г.Сковороду. Справою служителів церкви є проповідь учення Христа, ідея церкви несе в собі ідею залучення до бога, через життя “тіла Христова” – церкви, тому церковне життя має не тільки внутрішню сторону, але й зовнішню – обрядову, або церемоніальну. Обряди, або церемонії, Г. Сковорода називає “зовнішнім виглядом”, “значками”, “обрядами благочестя”, які не мають сенсу, якщо люди, які їх виконують, щиро не прагнуть до єднання з божеством. “Якщо ж ця маска позбавлена своєї сили, у той час залишається одна лицемірна брехливість, а людина труною розфарбованою” [5, 71]. Тут можна погодитися з В.Ерном, що писав про те, що, “не ворогуючи з Церквою, Сковорода, проте, перебуває в якійсь глухій, несвідомій опозиції їй...” [10, 325 – 326].

Г.Сковорода вибрав метою свого життя пізнання “Вищої Божественної Істини”, тому діяльність церкви, що втратила суть християнського віровчення, не могла задовольняти мислителя. Відмовляючись слідувати вченню ортодоксальної церкви, Г.Сковорода не тільки знаходить можливість власного шляху пізнання, але й доводить його необхідність для кожної людини. Філософ обирає власний шлях богошукання, що веде людину до щастя й блаженства. Знанням, яке повинне керувати людиною на цьому шляху пізнання, є, на думку Г.Сковороди, філософія.

Якнайповніше визначення філософії, дане Г.Сковородою, наводить М.Ковалинський у “Житті Григорія Сковороди”: “Хтось з учених спитав його: що є філософія? – “Головна мета життя людського, глава справ людських є дух її, думки, серце... філософія (або любомудрість), спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко главі всього. Коли дух в людині веселий, думки спокійні, серце мирне, – то все ясне, щасливе, блаженне. Це є філософія” [5, 32].

Філософія – це не знання про відсторонені начала, це конкретне знання, що веде людину до щастя. Г.Сковорода саме цього чекає від філософського пізнання, цьому принципу підпорядковує своє філософствування. Г.Сковорода розуміє філософію як поради до пошуку щасливого стану, радісного життя, тому основна діяльність філософа полягає в ролі духовного наставника, який роз’яснює істину, що допомагає

звільнитися від помилкових думок, направляє до етичного вдосконалення. Той, хто прозрів крізь морок це начало (Бога), називався у євреїв пророком, називався і священиком, – тобто той, що бачить і показує святе, а через те людей освячує...” [5, 366].

Філософське пізнання, за вченням Григорія Савича, не може бути вільним від відчуттів, безпристрасним. Філософія – це пошук істини, повний духовних переживань. В.Ерн писав про мислителя: “Г.Сковорода, повний священного вогню “теомант”, набагато значніший і більший за свої глибокі оригінальні й чудові творіння” [9, 88]. Бути філософом для Г.Сковороди означає бути вчителем, пророком і учнем одночасно, постійне прагнення до знання, процес пізнання, що не припиняється ніколи, незаспокоєність до того часу, поки істина не знайдена, – це ті риси, які повинні відрізнити філософа, і ті риси, яким Г.Сковорода прагнув відповідати сам. Лейтмотивом для його філософської творчості може служити фраза про пізнання самого себе: “Перебирай усе. Вивідуй закутки. Вимацуй усі схованки. Випробовуй. Прислухайся” [5, 146].

Розуміння ролі й завдань філософії свідчить про практичну спрямованість філософської творчості Григорія Сковороди. Через пізнання суті природи й людини він прагнув дати людству шлях до щастя й обґрунтувати етичні ідеали й цінності. Отже, визначення предмету й функцій філософського пізнання в ученні мислителя, проблема пізнання, проблема пошуку істини й опис умов можливості дійсного знання стають центральними темами філософських досліджень Григорія Савича Сковороди.

Георгій Флоровський у книзі “Шляхи російського богослов’я” писав про Г.Сковороду: “Сам він навряд чи був коли-небудь у масонських ложах, але з масонським колом був близький. В усякому разі, він належить до того ж містичного типу” [8, 120]. Г.Флоровський був абсолютно правий, Г.Сковорода почав своє філософствування з критики діяльності й учення офіційної православної церкви, тим самим довівши необхідність вільної релігійної творчості. Прагнення обґрунтувати ідеали й цінності людського життя через християнське віровчення, так само як і масони, привело його до постановки проблеми пізнання. М.Ковалинський у “Житті

Григорія Сковороди” наводить вислів філософа про діяльність масонів: “Я не знаю мартиністів...ні розуму, ні учіння їхнього; якщо вони осібнічають у правилах і обрядах, щоб здаватися мудрими, то я не хочу знати їх; якщо ж вони мудрствують по простоті серця, щоб бути корисними громадянами суспільству, то я почитаю їх...” [5, 35].

Містичний настрій об’єднав і “філософа з народу”, і представників російського масонського руху. Містицизм, націлений на пізнання світу через самозаглиблення, відбиває суть філософських настроїв у Росії другої половини XVIII століття. При цьому поняття “містицизм” не несе в собі вказівки на щось таємниче й невизначене. Уже в двадцятому столітті М. Лосський розкрив сенс цього поняття в релігійній філософії як ідеї “злиття людської істоти з Богом... коли людина відчуває й переживає Бога так само безпосередньо, як своє “Я” [4, 93]. Найбільш точно містичне світовідчуття Г.Сковороди охарактеризував С.Булгаков: “Знання, як би воно не було глибоке й широке, врешті решт є самопізнання. Людина, коли пізнає світ, по суті пізнає саму себе, бо вона сама є весь цей світ, як мікрокосм. І в цьому пізнанні немає принципової різниці між його самим елементарним актом і останніми досягненнями” [2, 32].

Григорій Сковорода змальовував свій шлях у філософії як шлях богопізнання, пройти який можливо лише через самопізнання, через вивчення внутрішньої суті людської істоти, через виявлення ниток, що пов’язують людину з трансцендентним божественним світом. І.Мальчевський у розділі “Початкові теоретичні проблеми російської філософії” у виданні “Вступ до російської філософії” відзначає, що богопізнання й самопізнання стають основними темами в релігійній філософії XIX і XX століть, що визначили її специфіку [1, 137].

Григорій Савич був переконаний, що Бог створив світ на добро. Краса й щастя лежать в основі світової гармонії, звідси й заклик до богопізнання й самопізнання, що дає щасливий настрій. “Зле сім’я зміїне” винне й може бути викорінене. Пошук істини й щира віра ведуть людину до добра й щастя. Ідея пізнання в ученні Г.Сковороди, поєднується з ідеєю моралі. Тому Григорій Савич приходять до концепції цілісного знання,

у якій розум, відчуття й віра нероздільні. Ключовою проблемою в його гносеології стає проблема співвідношення людського розуму й релігійної віри, а так само пошук і опис тих умов, при яких можливе здійснення цілісного знання й досягнення істини. П.Флоренський відзначав, що пізнання в цьому випадку розуміється не як “захоплення мертвого об’єкту хижим гносеологічним суб’єктом, а як “живе спілкування особистостей”” [7, 670 – 672]. У цьому “живому спілкуванні” нероздільні розум, відчуття й релігійна віра.

Тільки єдність раціонального, плотського й релігійного знання здатна обійняти в акті пізнання світ і проникнути в суть його існування. Концепція цілісного знання Г.Сковороди йде своїм корінням у православне богослов’я. Живознання, що протистойть розсудливому типу мислення, стоїть на залученні всієї людської істоти до реальності, до буття, а тому вищим типом мислення є віруюче мислення, що єднає всі стани душі, скріплює розум і віру й повертає людину до дійсного сприйняття реальності. Концепція знання Григорія Сковороди, що сягає корінням у православне вчення про реальність Фаворського світла, передбачає розуміння істини як особливого роду реальності, вкоріненої з самої суті світобудови. Буття істини, оскільки вона онтологічна, можливе тільки тому, що за гранню матеріального світу є щось сокровенне – трансцендентний божественний світ. При цьому істина сприймається людиною як нетварне божественне світло, доступне “внутрішньому оку” – серцю. Таке ж розуміння істини ми знаходимо в творах Семена Франка: “...це світло Істини явно не є дещо тільки людське, ні навіть що-небудь від світу, ні що-небудь приватне й обумовлене взагалі, не вичерпує собою нез’ясовної повноти й життєвості Божества” [6, 536].

Учення Г.Сковороди спрямоване на інтенсифікацію внутрішнього життя людини, яка не має опори в навколишній дійсності. Тому шлях до щастя пролягає, на його думку, через моральне вдосконалення людини. Цим зумовлюється підкреслений персоналізм, притаманний його філософії, у центрі якої жива людська особистість і динамізм, завдяки якому буття особистості змальовується як безперестанне творіння людиною себе. Український філософ Г.Сковорода одним з перших у філософії говорить про “цілісну людину”, про той цілісний дух,

в якому окремі емпіричні елементи душевного життя ставляться в гармонійний зв'язок з ноуменальною єдністю і з метафізичними властивостями людської особистості.

Література

1. Абрамов А.И., Авдеева Л.Р., Лазарев В.В. Введение в русскую философию. – М. : Интерпракс, 1995. – 304 с.
2. Булгаков С. Свет невечерний. – М. : Республика, 1994. – 415 с.
3. Зеньковский В.В. История русской философии. В 2-х т. – Т.1.– Л. : Эго, 1991. – 222 с.
4. Лосский Н.О. Избранное. – М. : Правда, 1991. – 624 с.
5. Сковорода Г.С. Собрание сочинений. С биографией Г.С. Сковороды М.И.Ковалинского. – СПб. : Изд-во П.Г. Мартынова, 1912. – 530 с.
6. Смысл жизни. Антология. Сокровищница русской религиозно-философской мысли. – М. : Прогресс-Культура, 1994. – 592 с.
7. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. – М. : Типо-Литография И. Ефимова, 1895. – 873 с.
8. Флоровский Г.В. Пути русского богословия. – Вильнюс : Вильтис, 1991. – 600 с.
9. Щипанов И.Я. Философия русского Просвещения. Вторая половина 18 века. – М. : Знание, 1971. – 423 с.
10. Эрн В.Ф. Жизнь и учение Сковороды. – Спб. : Издание В.С. Клестова, 1912. – 563 с.

Анатолій Яковенко. Християнське мировоззрення Г.С.Сковороди: сутність, основні ідеї, еволюція. В статті на основі філософсько-релігійного аналізу християнського мировоззрення Г.С.Сковороди, обґрунтовується думка про те, що богошукання є важливим шляхом самоопределення і самореалізації особистості, через знання Біблії, як засобу подолання неідеальності людського існування і є основою творчого процесу самосовершенствования особистості на шляху до Бога.

Ключові слова: християнство, церква, євангельська віра, святість, богошукання, особистість, Ісус Христос, християнська любов, Біблія.

Anatolii Yakovenko. H.S. kovoroda's Christian worldview: essence, basic ideas. In the article on the basis of a philosophical-

religious analysis of H.S. Skovoroda's Christian worldview, an idea about the God searching is an important way of self-determination and self-realization of the personality. Through cognition of the Bible, as the means of self-losing overcoming of human life, is the key of the creative process of ranging a man himself on the way to the God.

Key words: Christianity, church, evangelic faith, holiness, God finding, personality, Jesus Christ, Christian love, Bible.